

Martina Orožen

Filozofska fakulteta v Ljubljani

JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI JURČIČEVE HUMORESKE KOZLOVSKA SODBA V VIŠNJI GORI

V šaljivo prizanesljivem tonu napisana satirična humoreska ali »lepa povest iz stare zgodovine«, kot jo Jurčič sam imenuje, je izšla v Slovenskem Glasniku pred dobrimi sto leti (1867). Zgodba je v prvotni jezikovno nespremenjeni podobi predmet pričujoče, žal neizčrpane vsebinske in stilno-jezikovne analize, katere namen je poiskati in predstaviti tipična jezikovna sredstva kot oblikovno ali sobesedilno izrazilo humorja, ironije, satire, celo groteske.

Kot trajen spomenik človeške neumnosti, domišljavosti, omejenosti in primitivne maščevalnosti vse do danes kratka, z dobrohotno ironijo naslikana zgodbica ni izgubila niti na svoji vsebinski aktualnosti niti na neposredni jezikovni učinkovitosti. Nasprotno. Če jo poskušamo vsebinsko in jezikovno (predvsem na skladenjsko – besedni ravni) podrobneje razčleniti in poiskati v njej konkretne, samostojne jezikovne sestavine tiste humoristično-satirične posmehljive vsebine, ki nas od začetka do konca spretno zapletene zgodbe, svojevrstne kompozicijske mojstrovine, spravljajo v sproščen smeh, se znajdemo pred nepričakovano zagato. Pod to površinsko neverjetno – verjetno zgodbo z napetim, dramatično-komičnim dogajanjem, karikaturu soseskega pravnoveljavnega sodnega ukrepanja v mestecu, ki je v vsem svojem bistvu zaostala patriarhalna vas, pod karikirano podobo vaščanov-meščanov Višnjegorcev se namreč skrivajo podobni občečloveški psihološki, celo dramatični vzgibi, ki so prisotni v katerikoli, zlasti pa v »upodobitve vrednejši« in pomembnejši življenjski stvarnosti in sredini. V vsaki družbeni sredini se namreč navzven izražajo ti psihološki usmerjevalci dogajanja v različnih družbenozgodovinsko pogojenih običajskih normah, tako kot so jih soustvarjali čas, kraj, socialna pripadnost, značajske lastnosti prebivalcev ter njihova bodisi prefinjeno-civilizacijska družbena ali pa prirodno-patriarhalna soseska ureditev kot soblikovalka zaprtih ali odprtih medsebojnih človeških odnosov. . .

V znani zgodbi o kozlovski sodbi gre za zanimivo vsebinsko-pomensko dvodelnost, ki se izraža v nakazani, prikriti prispodobi: na eni strani lepa, mlada žena starega moža, ki razburja »šemežne« babjake sicer nadvse čednostnega in moralnega mesta, na drugi strani možat in častit kozel Lisec, individualnost z imenom, brado in rogovi, v katerem zeleni, z »visocim« plotom ograjeni vrt mestnega svetovalca Andraža Slamorezca, vzbudi pregrešno meseno poželjivost. . . Tej prispodobi je podrejena vsa zgradba zgodbe, prav tako pa tudi normativna in stilistična jezikovna sredstva, ki so v skladnji in besedju oblikovno stilistično in notranje pomensko različno učinkovita. Lahko bi rekli, da so vsa »stilistična«, vendar gre pri tem za manjšo ali večjo stopnjo oblikovno-pomenske intenzivnosti in učinkovitosti, ki pogojuje neprekinjeno ironično-satirično razpoloženje. V kolikor jezikovna sredstva ne izstopajo po svoji oblikovni opaznosti (besedotvorni, oblikoslovni in sintaktični stilemi), nas presenečajo po svoji učinkoviti »globinski semantiki«, ki je pogojena v navidezno stvarni, logično zasnovani površinski skladenjski sporočilnosti (izražena je s povsem normativnimi prirednimi ali podrednimi stavčnimi vzorci, ki izražajo protivnost, sklepalnost, vzročnost ali so zanikanje stavčne negacije itd.). To prepletanje oblikovno opaznih in neopaznih jezikovnih sredstev na skladenjski in besedni ravni ustvarja in stopnjuje skozi vso zgodbo, do absurdalno razrešenega konca, humoristično sa-

tirične, ironične, celo drastično – groteskne učinke, ki pa nam posredujejo navidezno resničen opis take situacije in dogajanja brez težnje po besednem dovtipu samem.

Jurčič je ob prikazu in spletu značilnih, iz priljubljene soseske zbadljivosti znanih motivov na podeželju, zadevajajočih posebnosti določenega kraja, njegovih običajev in značilnosti prebivalcev, izhajajoč iz ljudskega izročila, izvrstno izkoristil tudi poetična sredstva ljudskega jezika kot so metafora, metonimija, frazeologem, ekspresivno besedje, pretiravanje v sporočanju navadnih dogodkov, pogovorni dialog, celo avtomatizirane govorne nesmisle itd., in ustvaril enkratno na videz verjetno, a vendar skoraj pravljичno neverjetno življenjsko resničnost. V njej je imel možnost nanizati vse nenavadne posebnosti tega ponosnega in »vzvišenega« mesteca: vzvišenost omejenih meščanov nad »kmečko« okolico, naravno možatega kozla Lisca, za moralnost vnetega nočnega čuvaja Lukeža Drnuljo, glasovito črešnjo, slovečega polža, salomonskega vedeža Krivostegno in slavne višnjanske vislice . . . Ta dejstva so po Jurčičevi zaslugi zagotovila Višnjanom literarno nesmrtnost, za katero so mu res vsaj ob stoletnici smrti lahko hvaležni, če so mu takrat nedolžne zgodbice, kot sam v uvodu pravi, zamerili . . .

Humoreska s pretežno neverjetnimi, smešnimi, pa tudi verjetnimi življenjskimi zapleti, ki so podani v pretiranih skicah, orisani z avtorjevimi iz logike položaja izhajajočimi satirično-ironičnimi in parodičnimi toni, je po svoji globinski psihološki zgradbi obenem zanimiva, živa socialna slika davnega vaškega življenja. Na površini se zgodba zapleta ob navidezno malenkostnih vprašanjih soseskega prestiža, človekove časti in pravice, o čemer že od nekdaj na patriarhalni način soodloča vsa soseska. Pod to karikirano, površinsko prevleko, pa je moč prepoznati vsakdanjo, bolj pomilovanja kot smeha vredno, stvarno in duhovno življenjsko bedo slovenske vasice 19. stoletja.

Kako je Jurčič to dosegel in kaj je hotel s to absurdalno smešnico povedati?

Z dvoumno situacijsko in jezikovno primero o poželjivem »grešnem kozlu« Liscu, ki škili čez plot in bi rad prišel v vrt mestnega svetovalca do *vabljivega zelja, solate, detelje*, nam je pisatelj obzirno osvetlil pravi razlog zamere in sovraštva Andraža Slamorezca do nočnega čuvaja Lukeža Drnulje. Ta je nehote prizadel njegovo moško čast s tem, ko je razkrinkal nameravani nočni obisk vasovalca pri njegovi mladi ženi. Na posebno nesmiselnem primeru pa je Jurčič osvetlil tudi ustaljene taktične pravne postopke, s čemer je že vnaprej izrekel vsakršno nezaupnico pravnim osebam in pravniškemu iskanju resnice, katere gonilo so osebna sovraštva in osebne drobne koristi, ki ob sodnem postopku spreminjajo sorazmerja dveh nasprotujočih si strank. Ob važni pravdi za resnico se je soseka razdelila na dva številčno neenaka pola . . . Znamenita kozlovska pravda se je razvila le kot pretveza iz maščevalnosti domnevnega »rogonosca«, postarnega »očanca« Slamorezca, korpus delikti pa je pod silo razmer po deveti zapovedi dekaloga prepovedano poželenje po (ženi) in blagu bližnjega, do katerega je prišlo spričo nepazljivosti obeh gospodarjev in meščanov, a po družbeni pomembnosti vendar različnih mož: nadrejenega mestnega svetovalca in podrejenega mestnega čuvaja. Ta neenakopravni položaj, ta dvojnost je izhodišče zapleta, zakonitost zgradbe; pojavlja se v številnih različicah, ki osvežujejo in pospešujejo dinamični razplet zgodbe do absurda. Preoblikuje se v različnost mnenj glede sodnikove obsodbe (prisodil je smrt kozlu Liscu z obešanjem, saj imajo Višnjani vendar vislice!), ki jo Jurčič genialno utemeljuje z osebnim sovraštvom dveh mestnih starešin, ki se oba kosata v govorniških sposobnostih. Te so tudi dvojne, vsebinsko si nasprotujoče. Starešina sivobradi Žužnjak agitira za smrtno obsodbo ne samo kozla, ampak tudi čuvaja Drnulje, njegov nasprotnik Gôbežel pa v skladu z usmiljenjem in odpuščanjem, ki sta tudi čednosti njihovega po božje čaščenega polža, vpliva s svojim ganljivim govorom na pomilostitev, kajti »vse Višnjanke skoraj s svojimi otroki se v jok spuste, ko zaslisišjo ta govor od polževih čednosti«. V tej pravdi se Višnjani v Jurčičevih rokah, kot lutke na nitkah, na poseben način izkažejo na sodni obravnavi. So pravi mojstri besednega

pravniškega boja, ki je enkrat nakazan v parodiji uradniško stilizirane obtožbe (Npr.: *Ta hudobna kozlovska zver je namreč, zapeljana po svoji meseni poželjivosti, po pregrešni lakoti in požrešnosti, dalje po lenobi in nemarljivosti svojega gospodarja Lukeža Drnulje, namenjena bila, da bi vse zelje, vso peso, korenje, česno, čebulo na Andraš Slamorezčevem vrtu posmukala, pojedla, potrla in požrla itd.*), v obrambnem govoru starešine Góbežla pa je, nasprotno, čutiti parodijo ljudomile in čustvene pridige (npr. *Bodimo, Višnjanje moji, pošteni z ljudmi, da bo Bog z nami pošten; milost skazimo in pravico, da nam Bog milost skaže in pravico . . . Od njega, od našega polža se čednosti učimo. On je pohleven, toliko hišo ima, da jo seboj nosi, roge ima, pa ne bode, noge ima, pa ne kolovrati naglo, ampak lepo leze in počasi, kar je prav: ob kratkem: nikomur nič žalega ne prizadeva. Posnemajmo svojega starega polža, da se nam bo dobro godilo in nam bode dobro na tem svetu . . . In če to storimo, Višnjanje, bode današnje in vse prihodnje dni Bog vesel, da je Višnjo goro ustvaril.*) Razumejo pa se tudi na manipulacijo množice, kajti prvi sodnik Zaropotaj, kot tudi drugi zagovornik Lukeža Drnulje in kozla Lisca, starešina Góbežel načenjata svoj govor s spretno zastavljenim, provokativnim vprašanjem, ki napeljuje na zaželen odgovor množice (npr.: *Kaj smo se danes zbrali? To vas vprašam, stari Višnjane, zaslomba in podpora našega slavnega mesta. Kaj se nismo zbrali zavoljo Drnuljevega kozla Lisca in zaradi Slamorezčevega vrta . . . Kaj ne Višnjanje, da smo mi od nekdaj bogaboječi in pravični? »Smo, smo« odgovarja višnjansko ljudstvo. »Če smo bogaboječi, poslušajmo, kaj Bog pravi. Deveta in deseta zapoved pravi, da ne smemo ničesa poželeti, kar ni naše ampak našega bližnjega . . . itd.*) Góbežel, drugi starešina, pa je nasprotnik take pravniške zvitosti: (*»Ali gospodar Góbežel drugi starešina, sovražnik Žužnjalov trikrat z glavo zmaje, v četrtič pa srdito vstane in pravi: Karkove so te besede, ktere sem zaslišal? To niso prave besede.«*) Ko postaja po vmesnih peripetijah položaj za Lukeža Drnuljo ponovno neugoden, se odloči za podkupnino. (*»Pristopi k starešini Góbežlu in mu skrivaj pravi:«* *O ljubi oče Góbežel! tri jare kokoši vam do prve nedelje prinesem, le rešite me iz teh rev in težav.*)

Spričo razgretosti za pravico se odločijo za preiskavo kozla Lisca; češ ali ima pamet ali je nima. Ko pa se še te reakcije kozla izjalovijo, saj njegovo praskanje za ušesom in mahanje z brado povzroča različne razlage o njegovi pameti in vesti, jih brezupnega položaja reši goli slučaj. Neka ženska si zmisli, pravi Jurčič pomenljivo, naj za Višnjo goro sodi *slovec vedež in berač Krivostegno*, ki se je pojavil med njimi prav v brezizhodnem trenutku. Sodba višnjanskega Salomona je enoglasno sprejeta, njeno izvedbo je Jurčič takole popisal:

»Trikrat je še solnce nad Višnjo goro stalo in ko je četrtič prišlo, gnali so kozla Lisca in Lukeža Drnuljo iz mesta ven na hrib Peščenjok in tam, kjer so na hribu stale slavne višnjanske vislice, tam je bil kozel Lisec vpricho višnjanske množice po senci tepen in Drnulja je to tepenje gledal z zavezanimi očmi in s palicami so nad njim zamahovali.«

Skušajmo to vsebinsko razčlemba zgodbe dopolniti še s skupimi, najnujnejšimi primeri in prijemi »jezikovne humoristično-satirične tehnike«, ki ima oblikovno pomenske in sobesedilne pomenske zakonitosti na besedni in skladijski ravni. Razdeliti jih je mogoče v več kategorij, ki glede na svoje slovnične ravnine in sobesedilo še posebej izrazito stilsko učinkujejo.

Vidni nosilec pozitivnega in negativnega vrednotenja oseb so predvsem besedotvorne izpeljanke. Že sama imena, priimki Višnjanov, mestnih svetovalcev, sodnika, župana itd. ne ustrezajo njihovi vzvišeni vlogi v mestni soseski. Priimki sami njihovo pomembnost razvrednotijo, saj namigujejo na precej groteskne telesne in duhovne značilnosti. Smešnost sicer pravilne izpeljave je utemeljena z redkostjo in neobičajnostjo tovrstnih besedotvornih vzorcev – sestavljenk v slovenskem jeziku (npr.: *Slamorezec, Kašopihar, Kravopasec, Krivostegno*) ali s prvotno nečastnimi vzdevki (kot npr.: *Štrama, Lasač, Drnulja, Krevs, Črmaž*) in pomensko že nemotivirani onomatopoetski priimki (*Góbežel, Žužnjajl*).

Krstna imena tudi kažejo s svojimi deminutivno-ljubkovalnimi obrazili na običajno vaško sredino (npr. *Andraž, Lukež, Jurček, Jožman, Flerè, Pavle* itd.). Jurčič pa izrablja tudi sicer besedotvorna obrazila za vzvišen ali omalovažujoč odnos do omenjane osebe. Tako je npr. *Andraž Slamorezec človeče na kratkih nogah*; nekemu hudemu možu z Višnje gore se dobrohotno posmeje na učinkovit način, češ: »*Hvalil naj bi me možek hvalil, da njegovo rojstno mesto slavim*: stari Slamorezec je očanec, modri možaki Višnjegorci so modrijarhi; *Višnjanje*; najlepšo mlado ženo, kar se jih je pred in potem rodilo v višnjanskem mestu, imenuje *Slamorzela*. S pritikanjem peiorativnega obrazila je uničil vso njeno mladostno lepoto in načel njeno uglednost...

Številni uradni nazivi, pravni termini v nenavadnem sobesedilu uporabljani z namenom, da bi podčrtali resnost in pomembnost oseb, dogodkov, pojavov, učinkujejo (namerno seveda) posmehljivo, saj njihova vsebina ni v pravem skladu s poimenovanjem. Sprevrčajo se sproti v karikaturu (npr. *župan Zaropotaj, mestni svetovalec Slamorezec, starešine, mestni očetje, tožnik, toženec, advokat; mestna sodnija, velika pravda, ponočno stražarstvo, mensa poželjivost in nemarljivost, moralnost*, itd.)

Izrazito ironično pomensko sredstvo so številne nominalne zveze, katerih skladna vsebinska sestava glede na sobesedilo že sama po sebi zanikuje pomenski odtенок, ki naj bi bil utemeljen v oblikovno-pomensko poenoteni zvezi (npr.: *glasovita črešnja, sloveča pravda, modra glava, višnjanska sodnijska bistrost, modre besede, glasoviti polž* itd.), izražajo pa nasprotno, tudi sočutje in naklonjenost pisatelja do oseb, živali, kraja (npr.: *žalosti polni Drnulja, ubogi Lisec, nesrečni kozel Lisec, ubogi bradač, ljubo višnjansko mesto*, itd.). Posebna značilnost so stilistična poetična sredstva, prevzeta iz ljudskega jezika, ki izražajo stopnjo čustvene nabitosti in pozitivno ali neugodno razpoloženje do sočloveka ali živali. V sobesedilu se nizajo namerno izbrane ljudske prispeodobne, frazeologemi in ekspresivna poimenovanja glagolskih dejanj (npr.: *Od te dobe je bil Drnulja Andrašu trn v peti; Razkačen popade – ne vem če burklje ali štokrlo in dirja na plano s trdnim namenom, da bi hudobnega Drnuljevega kozla do gotove smrti potolkel; Lukež Drnulja se ni veliko menil, kaj in kako delajo »kmečki cepci«... več kakor gospodar Drnulja je pa porajtal njegov (za čast občutljivi) kozel Lisec: Iz tega je dostikrat prišlo, da se je več psov zbralo okrog in brez pretrganja lajalo, da so višnjanski otroci vkup vrel in ubozega Lisca kamenjali in z blatom cokali za Boga svetega).*

Isti princip razvrednotenja izraženega pomenskega odtenka ali pomena je prisoten tudi na skladenjski ravni. Prav tu je pravo izhodišče oblikovno neopazno izraženega humorja, ironije, groteske. Vsa zgodba je pravzaprav grajena na protivnih, sklepalnih, vzročnih posledičnih priredjih in podredjih, kjer drugi del povedi zanikuje, ovrže ali razveljavlja prvega (npr.: *Lukež Drnulja, višnjanski meščan, ni sicer svojega mleka pil-ker v tistem starodavnem času, ko je on živel, bilo je še menj kravjih repov v Višnji gori ko današnji dan (opazka o »standardu: krave ni imel, kozel ne daje mleka!); Lukež Drnulja ni za nemške kandidate glasoval, ker tačas ni bilo za nobenega treba (politična aluzija!), vendar je imel ta Lukež Drnulja svojo lastno hišo sredi mesta. Res ni bila velika, pa bila je gostoljubna, zakaj vežna vrata so noč in dan na stečaj odprta stala; Več kakor gospodar Drnulja pa je porajtal njegov kozel Lisec, ki je bil zaradi pomanjkanja boljšega hleva v veži privezan, za te goste).*

Važno sredstvo laži-pomembne vsebine je tudi besedni red, ki je predvsem v monologu in dialogu grajen po pravilih členitve po aktualnosti (npr. *Če jaz mislim komu zelje snesti ali pa buče, je pri Bogu toliko, kakor da bi je res bil snel. Drnuljev kozel je pa želel svojega bližnjega blago, on je pregrešno čez plot gledal, torej ga obesimo na smrt!*) in zpostavljanje prilastka (npr.: *Višnjanje moji; imenitna pravda kozlovska* itd.). V opisih dogajanja, kjer gre za pretekle dogodke, pa je besedni red večinoma logičen, slovnični in preteklost pretežno izražena s historičnim sedanjikom (npr. *Prišedši pred sodnji zbor, kozel se malo zmeni za vse sodnike in starešine, temuč meni nič tebi nič se vleže in se z zadnjo nogo prav dobro*

za vratom popraska; »muho je odganjal«, vpije Drnulja srdit, da se Lisec tako slabo obnaša, zamahne z batino nad njim. Kozel se ustraši, iztrga iz njegovih rok in kakor bi devet naglavnih grehov nad seboj imel, zdirja po trgu in naravnost domov.). Izmed tipičnih števnjskih zvez, ki so sinonim časovne mere ali tudi le iz ljudskih pripovedk prevzeta priljubljena števila (tri, pet, šest, devet), naj navedem le značilnejše (npr.: *In glejte! Proti poldne je bilo, kar vstane vedež Krivostegno, počasi tri prste na čelo dene in pogleda svitlo in veselo po višnjanski drhali; Drnulja prime kozla Lisca za brado in ga trikrat pripali z gorjačo; In čez šest dni in šest noči so sedeli mestni očetje, župan iz Višnje gore, svetovalci, starešine in vsi veljaki. Imeli so sodbo pred seboj, veliko pravdo kozlovsko; Toda vrt je bil ograjen okrog in okrog z lesenim plotom pet pedi in tri palce visokim*). Po kozla Lisca gredo štirje možaki . . .

Pravi povod kozlovske pravde mora Jurčič pojasniti z nekaterimi vsebinskimi digresijami, ki nam še dodatno razkrijejo nekatere višnjanske meščane v zelo drastični »privatni« podobi. Eden takih je prav mestni svetovalc Andraž Slamorezec, pravi in edini povzročitelj znamenite kozlovske sodbe. Jurčič, odet v skrbno natančnost vestnega raziskovalca pravi: »Po neutrudnem preiskovanju se mi je dalo zvedeti, kdo in kakov je bil ta Andraž Slamorezec. Da je bil mestni svetovalc, to sem popred vedel. Stari, po meni iznajdeni akti pa še pristavljajo, da je bil človeče na kratkih nogah, premožen čez trebuh, da je rad špeh in čebulo jedel in kar je morda še imenitnejše – da je bil strupen sovražnik ponočnega čuvaja, Liščevega gospodarja Lukeža Drnulje. Da 'ga je pa tako na smrt sovražil, se je neki tako godilo. Pa tudi nočni čuvaj Lukež Drnulja, čuvar reda, ni neoporečen (»tistega popoldne, ko se je nesrečni kozel Lisec iztrgal in meketaje na ves dir po višnjanskem mestu bežal pred psi in otroci, (je) ravno kradoma v hosti zanj zelenje smukal . . .«).

To pojasnilo in nesrečno odkritje nočnega čuvaja Drnulje zadoščata, da se pripoved o »grešnem kozlu« Liscu sprevrže v dvoumno zgodbo, za katero je vseskozi značilno površinsko in globinsko dogajanje, ustrezno izraženo s stilno-oblikovnimi in kontekstualnimi pomenskimi možnostmi besedne in skladenjske jezikovne ravnine, na katerih tipičnosti smo skušali opozoriti.